

Fahreddin er-Râzî'nin Enfâl Sûresi 67-68. Âyetlere Dair Yorumları Eleştirisi

Fahreddin al-Râzî's Criticism to the Commentaries on 67-68th
Verses of Sûrah al-Anfâl

Bayram AYHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı

Dr. Lecturer, Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir, Niğde / Turkey
byrmayhan@hotmail.com / byrmayhan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1851-0204

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.540830

Atıf / Citation: Ayhan, Bayram. "Fahreddin er-Râzî'nin Enfâl Sûresi 67-68. Âyetlere Dair Yorumları Eleştirisi / Fahreddin al-Râzî's Criticism to the Commentaries on 67-68th Verses of Sûrah al-Anfâl". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 52 (Aralık / December 2019/2): 65-87. doi: 10.29288/ilted.540830

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bedir Savaşı Müslümanlar'ın Hz. Peygamber (a.s) önderliğinde yaptıkları, ganimet ve esir aldıkları ilk gazvedir. Bu gazveye dair teferruat Enfâl Sûresi'nin neredeyse tümüne teşmil edilmiştir. Söz konusu sûrede savaş öncesi, savaş esnasında ve savaştan sonra yaşananlar tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmamızı ilgilendiren esas konu bu savaşta ele geçen ganimetler ve esirlerdir. Mezkur durum, sûrenin 67 ve 68. âyetlerine konu edilmiştir. Müfessirlerin kâhir ekseriyeti esir alması sebebiyle Hz. Peygamber'in (a.s) 67. âyetteki itâba muhatap olduğu kanaatindedir. Yine çoğu müfessire göre 68. âyet müminlere ganimetin helal kılınacağını, şayet bu hüküm olmasaydı esirlerden fidye almaları sebebiyle müminlere çok büyük bir azabın ineceğini ifade etmişlerdir. Fahrreddin er-Râzî (ö. 606/1210) zikredilen iki yorum ve benzeri yorumları tefsirinde ele almış ve eleştirmiştir. Müfessire göre Hz. Peygamber (a.s) esir almamış ve esir alınmasını emretmemiştir. Dolayısıyla 67. âyetin muhatabı değildir. Âyetin muhatabı ganimet alma düşüncesiyle henüz savaş devam ederken esir almakla uğraşan sahabeden bazılarıdır. Aynı şekilde, müminlere ganimetin helal kılınacağı hükmü olmasaydı müminlerin almış oldukları fidye sebebiyle azaba müstehak olacağı yorumu da eleştiriye açıktır. Zira bir fiilden nehyetmeden ona ceza verilemez. Esirlerden fidye almanın haram olduğuna dair akli veya şer'i herhangi bir delil yoktur. Dolayısıyla söz konusu yorum isabetli görünmemektedir. Makale, söz konusu iki âyete dair dile getirilen ve Râzî tarafından eleştirilen diğer yorumları tahlil ve tavzih etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Enfâl Sûresi, Bedir, Esir, Ganimet, Tefsir, Yorum, Eleştiri.*

Abstract

The Battle of Badr is the first battle of Muslim's in which they fought under the leadership of Prophet Mohammad and they took prisoners and get plunder. The details about this battle take part in the all Surah al-Anfal. The events occurring in the pre-war, during war and after the war take over in the cited surah in detail. The main issue that concern to our study is taking prisoner and getting plunders. The mentioned status has been taken in the 67-68th verses of Sûrah. Many of the commentators say that Prophet Mohammad is the interlocutor of 67th verse because of taking prisoners. Likewise according to most commentators, 68th verse must interpret aiming that the plunders will be allowed and that that if this judgement had not been given, a torment for Muslims' would be sent because of taking plunders. Fahraddin er-Râzî handled and criticized two cited comments and similar comments in his tafseer. According to him, The Prophet did not take any prisoners and did not command others to take prisoners. On account of this, he isn't the interlocutor of the 67th verse. The interlocutors of the verse are some of the companions who took prisoners while the battle was going on. Likewise, the comment Muslims would get punished if it isn't plunders would be allowed judgement open the criticism. Because an act cannot be punished before it is prohibited. There isn't any divine or mind-based evidence about taking ransom from prisoner is forbidden by religion. The article aims to examine and analyze the other comments put into words and criticized by Fahraddin al-Râzî about the two mentioned verses.

Keywords: *Tafsir, Surah al-Anfâl, Badr Battle, Prison, Plunders, Exegesis, Commentary, Criticism.*

Extended Summary

The Battle of Badr has been subject to the verses of Surah al-Anfal in detail. Taking slaves and and taking ransoms from slaves takes part in the 67th and 68th verses or the surah. According to the most exegetes, the companions, who took prisoner before the battle ended, are criticized in the 67th verse. According some exegetes the Prophet (pbuh) is the interlocutor of this verse because he did not forbid the companions taking slaves. According some exegetes the interlocutor of verses are the persons who are propose the opinion of taking slaves. The Prophet (pbuh) has criticized because of agreed to opinion of taking slaves. Fahrreddin al-Râzî has criticized some commentary of exegetes. According to him, criticism in the verses was intended for the companions who tried to take prisoners before ending of the Battle and before enemy's exact defeat. It is unacceptable to say that The Prophet was the interlocutor of the verse's criticism, because he did not command Muslims to take slaves. Secondly, he might have allowed taking slaves because he considered victory to be achieved and enough numbers

of enemy were killed. Otherwise, it would be a mistake of jurisprudence and it is never forgiven. Additionally, al-Râzi does not accept the criticism of the verses regarding to The Prophet (pbuh) and Abu Bakr, because Abu Bakr did not want to take ransom for the sake of worldly earnings. On account of this, neither Abu Bakr nor The Prophet can be the interlocutors of the criticism in the verses and it can be for some of companions. We think that it is not absolutely forbidden to take slaves in a war. It is forbidden until the defeat of the enemy. Taking slaves is permissible after victory. Therefore, some of the companions can be subject of criticism of the verse as they take slaves before victory. For us, the mentioned companions are criticized over the Prophet's name. Likewise, we think that the verses' criticism towards the companions because of their taking ransom is impossible, and it is not right that this commentary for Abu Bakr and especially for Prophet. Because, while criticizing them, He declares that "they want a little from the worldly subsistence". We think that Abu Bakr and Prophet cannot be the interlocutors of verse the specific to the mentioned expression. There are several interpretations on the nature expression "predetermined judgment" in the 68th verse of Surah al-Anfal, which is the subject of our study. According to the most exegetes, this judgment can be "the ransom will be allowed to the Muslims", according to the other rumors "Allah will not punish the companions of Badr", "Allah will not punish before banning for an act", "he will not sentence for an intended mistake". Fahređđin al-Râzi criticizes the opinion that ransom will be allowed in the correlation of presence of permission. If there is not permission at the time of processing an act, the treated act is illicit. If there is permission for an act, a punishment must not be given for act. The result will not change though the permission would be in the knowledge of Allah. Fahređđin al-Râzi refuses the commentary that no matter what companions of Badr did, they would be forgiven. Because this means that the responsibility of the mentioned people was removed. Râzi criticizes the opinion that Allah will not punish for an act before banning within the correlation of knowledge-act. There is no rational or religious information stating that taking ransoms from slaves is wrong. On account of this, it is not possible to punish for an act about which there is not a data stating that the act is false. Râzi prefers the opinion that a punishment would not be given for an unintended mistake. Companions made a mistake of jurisprudence, and they were forgiven. For us, Allah's predetermined judgment can be that an act with an unintended mistake will not be punished, which is the same as what Râzi says. Likewise, this judgement can be the victory that was promised by Allah to Muslims. Thus the verse says that either the caravan or the army is promised. When caravan escaped, the army remained as the other commitment. If Allah had not promised the victory, they could have been defeated because of taking slaves during battle, as Se'alibi expresses. As a matter of fact, a similar case happened during the Uhud Battle and Muslims had a big defeat though they about to win. We can explain that the opinion loot will be allowed is contrary to the historical data. As stated by Ibn Arabi, the loot has been allowed before the Battle of Badr. The Prophet has taken ransom from slaves and this had not been censured or criticized by verses. We can say the rumor that the companions in Badr were forgiven is special to Hâtib b. Ebi Beltea, who acted an unintended mistake. Thus there are some people who were punished even though they are from companions of Badr. They have a special status in the sight of Allah and they are the companions of Prophet and are distinguished people. Some of them were criticized because they struggle with taking prisoners before the ending of Battle and before enemy's exact defeat, but they were forgiven.

GİRİŐ

Bedir Savaşı Müslümanların Hz. Peygamber'in (a.s) önderliğinde yaptıkları ilk savaş olup bu savaşta esir ve ganimet elde edilmiştir. Bu savaşın öncesinde de Müslümanlar ile Mekkeliler arasında var olan fiili savaş durumuna binaen vuku bulan seriyeler olmuştur.¹ Kaynakların aktardıklarına göre Hz. Peygamber (a.s) Ebu

¹ Muhammed b. Ömer el-Vâkidi, *Megâzi Rasûlillâh: Kitâbu'l-Megâzi*, thk. Abbas eŐ-Şerifi (Kahire: Matbaatu's-Saade, 1948), 3-6; Ebü Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmûri (Beirut: Dâru Li'l-kutubi'l-'Arabi, 1990), 2: 234-244; Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir et-

Süfyan komutasında Şam'dan yola çıkan kervanın haberini alınca kervanı ele geçirme düşüncesini ashaba beyan eder.² Hz. Peygamber (a.s) ve ashabın yola çıktığını öğrenen Ebu Süfyan Mekke'ye haber gönderir ve Ebu Cehil komutasında bin kişilik bir ordu ile yola çıkar. Ebu Süfyan kervanın yolunu sahile çevirir ve kervanı kurtarır. Mekke kervanını Bedir'de ele geçirmeyi düşünen müminler Mekkeliler'in bir ordu ile geldiğini öğrenirler.³ Hz. Peygamber (a.s) durumu ashabı ile istişare eder. Allah'ın kendilerine zaferi vadetmesine rağmen,⁴ ashaptan bazıları kervan için yola çıktıkları ve hazırlıksız oldukları gerekçesiyle⁵ orduyla savaşmak istemediklerini söyler, Hz. Peygamber (a.s) ile tartışırlar. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) gibi önemli isimlerin etkisiyle savaşmak yönünde karar çıkar.⁶

Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mulûk: Târihu't-Taberî*, thk. Ebu'l-Fadl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Maârif bi-Mısır, ts.), 2: 404-407; Metin Yılmaz, Hz. *Peygamber Döneminde İstihbarat* (İstanbul: Siyer Yay., 2017), 72-80.

² Vâkidi, *Megâzi Rasûlillah*, 10-15; Ebu Abdillâh Muhammed b. İshâk, *es-Siretu'n-nebeviyye li İbn İshâk*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 1: 314-320; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 2: 249-255.

³ Siyer müelliflerine göre Müslümanlar kervanı Bedir civarında yakalamayı düşünürken Bedir kuyularına su almaya gelen iki kölenin yakalanması sonrası Müşrik ordusuna dair bilgi edinirler. Bk. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 2: 252-254; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2: 420-422; Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyil-Kur'an*, thk. Abdullâh bin Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiye, 2001), 11: 34-37; Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1992), 5: 325-327. Bazı müfessirler ise kervanı ele geçirme yahut ordu karşısında muzaffer olma vaadinin yolda iken Cibril tarafından Hz. Peygamber'e (a.s) ulaştırıldığını zikrederler. Hz. Peygamber (a.s) kervanın uzaklaştığını ve müşrik ordusunun savaş için yola çıktığını öğrenir. Bu durumda geriye savaşmak ve Allah'ın vadedtiği zafere ulaşmak kalır. Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Galip İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-'Aziz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 2: 503; Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb: Tefsiru'r-Râzi* (Lübnan: Dâru'l-Fikr li't-Tabaa ve'n-Neşr, 1981), 15: 130-131. İbn Cerir et-Taberî her iki ordunun birbirinden habersiz karşılaştığını Enfal Süresi 42. âyet bağlamında dile getirir. Eğer müminler düşmanın çokluğu, kendilerinin de sayıca az olduğu bilgisine sahip olsalardı, anlaşma olsa bile savaşmaktan vazgeçerlerdi. Fakat Allah önceden takdir buyurduğu üzere müminleri muzaffer ve muazzez, müşrikleri ise ölüm ve esaret ile mağlup etmek istiyordu. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 206-207; Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsiri bi'l-me'sûr*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs, 2004), 7: 37-38.

⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 2: 503; Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 15: 130-131; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed İbrâhim es-Semerkandî, *Tefsiru's-semerkandî: Bahru'l-ülüm*, thk. Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 2: 5-6; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 2: 504; Nâsiruddin Ebu'l-Hayr Abdullâh b. Ömer el-Beydâvi, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-tevil: tefsiru'l-beydâvi*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşî (Beirut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 3: 51; Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 2: 633; Ebu Abdillâh Muhammed İbn Arafе, *Tefsiru ibn 'arafe*, thk. Celâleddin es-Suyûtî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 2: 279.

⁵ Abdurrezzak b. Hemmâm, *Tefsiru'l-Kur'an*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989), 1: 274; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 34-35; Ebû Mansur Muhammed el-Mâturidî, *Tevilâtu ehli's-sünne: Tefsiru'l-Mâturidî*, thk. Mecdi Basillâm (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 5: 154; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 2: 503; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 7: 27-29.

⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11: 33-35; Mâturidî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 5: 156; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâveridî, *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsiru'l-Mâveridî*, thk. Abdulmaksûd bin Abdurrahîm (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2: 295-296; Ebu'l-Bekrât Abdullâh b. Ahmed en-Neseî, *Tefsiru'n-nesefî: medâriku't-tenzil ve hadâiku't-tevil*, thk. Yusuf Ali Bedvî (Beirut: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1997), 1: 632; Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 15: 130-131; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme (Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997), 4: 14-15; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yay., 2007), 3. Baskı, 2: 666-667.

Bu çalışmada Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) Bedir esirleri özelinde aktarılan ve bazı müfessirlerce makul ve racih bulunan rivayetlere dair eleştirileri analitik bir okumaya tabi tutulacaktır. Metodumuz öncelikle söz konusu âyete dair rivayetleri ve müfessirlerin bu konudaki yorumlarını aktarmak, bilahare Fahreddîn er-Râzî'nin eleştirilerini zikretmek ve her iki yorumu kıyaslamak şeklinde olacaktır.

1. ÂYETİN HZ. PEYGAMBER'İ İTÂBININ SEBEBİ

Bedir Savaşı'nda esir alınmış olmasını eleştiren âyet lafız ve anlamı itibariyle şöyledir: “مَا كَانَ لِإِنبِيَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُتَّخَذَ فِي الْأَرْضِ تَرْبُوتًا عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْأَجْرَةَ” “O yerde gerekli mücadeleyi yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir.” (el-Enfâl, 8/67)

Müfessirler buradaki âyetin muhatabının kim olduğu konusunda iki farklı yorum yapmıştır. Kimine göre âyetin muhatabı ashaptır, diğer yoruma göre âyetin muhatabı hem Hz. Peygamber (a.s) hem de ashaptır.

1.1. Mutlak Galibiyetten (İshân'dan) Önce Esir Alınması

Müfessirlerin bu husustaki yorumlarına geçmeden önce ishâna dair bilgi vermemiz icap etmektedir. Çünkü ishân kilit bir kavram rolü oynamaktadır. Enfâl Sûresi'nin 67. âyeti Hz. Peygamber'in (a.s) savaşta ishân olana dek esir almasının doğru olmayacağını belirtmiştir. Sözlükte; “bir ipi kalınca örmek, bir şeyi ağırlaştırmak”⁷ anlamlarına gelen “sehane/تحن” kökünden müştak olan “ishân/إتخان” “savaş alanında hâkimiyet sağlamak”⁸, “savaş esnasında düşmanı öldürmede katı davranmak ve düşmana kesin bir mağlubiyet yaşatmak”⁹ “düşmanı, hareket edemez bir hale gelinceye dek öldürmek”¹⁰ şekillerinde anlamlandırılmıştır.

Müfessirlerin kahir ekseriyetine göre âyetteki itâbın sebebi ishândan önce esir alınmış olmasıdır.¹¹ Düşmanın, mutlak bir şekilde mağlup edilmeden önce esir edi-

⁷ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Abdulhamid Hendeî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1: 198; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Hemedâni, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 1: 372; Ebu Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub el-Firûzâbâdi, *el-Ķâmûsu'l-muhît*, thk. Muhammed Naim el-Arkasûsi (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 1184; Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâder, ts.) 13: 77.

⁸ Ebu Zekeriyya el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an li'l-ferrâ* thk. Ahmed Yusuf (Mısır: Daru'l-Misriyye li't-Te'lif, ts.), 1: 418; Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıp el-İsfehâni, *el-Müfredât fi ħaribi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Elbâz (y.y., Mektebetu Nezzâr Mustafa Elbâz, ts.) 152; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn: tefsîru'l-mâverdi*, thk. Abdulmaksûd bin Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2: 332; Ebu'l-Hasan Muhammed el-Vâhidî, *el-Vasit fi tefsîri'l-Kur'ani'l-mecid*, thk. Adil Ahmed Abdulsarsud (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 2: 471.

⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, 13: 77.

¹⁰ Firûzâbâdi, *el-Ķâmûsu'l-muhît*, 1184; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 1: 372.

¹¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* thk. Abdullah Muhammed Şehhâte (Beyrut: Müessesetu't-Târihi'l-'Arabî, 1423/2002), 2: 125; Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve irâbuhû* thk. Abdulcelil Şulbi (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1988), 2: 425; Mâtüridî, *Tevilâtu ehlî's-sünne*, 5: 262; Ebû Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmeu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-'Ulûm, 2005), 4: 362-363; Ebû Ca'fer Muham-

nilmesi eleştirilmiştir.¹² Bazı müfessirlere göre eleştirinin muhatabı savaş henüz devam ediyorken fidyeye karşılık olacağı düşüncesiyle esir almakla uğraşan sahabe-dir.¹³ Bir kısım müfessir âyette Hz. Peygamber'e (a.s) de itâb olduğu kanaatindedir. Bunun gerekçesi, savaş henüz tam olarak nihayete ermeden esir almakla uğraşan müminleri bu ameliyeden alıkoymamasıdır.¹⁴

Müfessirlerin bir kısmı ishânı sadece Bedir Savaşı ile tahdit etmemiş, daha kapsamlı bir şekilde yorumlamışlardır. Bu yoruma göre düşmanın tamamen yok edilinceye ve Müslümanlar her açıdan mutlak güce ulaşınca kadar esir alınması yanlıştır.¹⁵ Binaenaleyh Bedir Savaşı'nda henüz Müslümanlar tam olarak güçlenmemiş, müşrikler de mutlak bir mağlubiyet almamış, güçleri henüz tam olarak kırılmamıştı. Bu nedenle güçleri tamamen kırılmadan ve mutlak bir mağlubiyet olmadan Hz. Peygamber'in (a.s) esir alması doğru değildir.¹⁶ Zikredilen durum tam olarak yerine gelinceye kadar o esirlerin öldürülmesi gerekirdi.¹⁷ Müminler mutlak hâkimiyeti

med b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'an*, thk. Şeyh Âğa et-Tahrâni (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 5: 156-157; Ebû'l-Meâlî Muinüddin Muhammed b. Abdurrahmân el-İcî, *Câmiu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, thk. Abdulhamid Hendeî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2004), 2: 37-38; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, 7: 197-198; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006), 4: 253; Karaman v.dğr, *Kur'an Yolu*, 2: 709; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'm Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 3: 534-535.

¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 272; Muhammed b. Abdullah İbn Ebî Zemenin, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Aziz li İbni Zemenin*, thk. Muhammed b. Mustafâ el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Hadise li't-Tabâa, 2002), 2: 187.

¹³ Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd el-Begavî, *Tefsiru'l-Begavî: Meâlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1989), 3: 376; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 2: 551; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15: 205; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *Tefsiru'l-bahri'l-muhit*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1993), 4: 514; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis: Tertibu's-Süver Hasebe'n-nüzûl* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1383/1964), 7: 89-90; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ani'l-hakim: et-Tefsiru'l-vâdih hasebe tertibi'n-nüzûl* (Beyrut: Merkez Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabîyye, 2009), 3: 158.

¹⁴ Sa'd b. Muâz (ö. 5/627) savaş tam olarak bitmeden ashabin esir aldığı görünce kızar. Hz. Peygamber (a.s) çadırından olayı görür ve Sa'd'a: "İnsanların yaptığı şeyi kerih görüyorsun sanki" der. Bunun üzerine Sa'd: "Kesinlikle Ey Allah'ın Rasulü, esirleri öldürerek ishâna ulaşınca dek düşmanı öldürmek, onları hayatta bırakmaktan daha fazla hoşuma giderdi," der. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 2: 271; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2: 449; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Hişâm Semir el-Buhârî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1372/1952), 8: 46-47.

¹⁵ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâi, *Tefsiru'n-Nesâi*, thk. Abdulhalik eş-Şafiî (Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1990), 1: 656; Ahmed b. Yusuf el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fi 'ulümü'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Harrad (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 5: 637; Nizâmuddin Muhammed b. Hasan b. Hasan en-Nisâbüri, *Garâibu'l-Kur'an ve ragâibu'l-furkân*, thk. Zekeriyya Umeyra (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1996), 3: 417-418; el- el-İcî, *Câmiu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, 2: 37-38; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmiu beyne fenniyyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min i'lmi't-tefsir*, thk. Abdurrahman Umeyra (y.y.: Dâru'l-Vefâ, ts.), 2: 467; Muhammed Şukrî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ani fi tefsiri'l-Kur'ani'l-azim ve's-seb'i'l-meşâni* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 10: 33; Reşid Rızâ, *Tefsiru'l-menâr* (Mısır: Mektebetu'l-Kâhire, 1960), 10: 96; Mustafa el-Merâgî, *Tefsiru'l-Merâgî* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Halebî, 1946), 10: 33.

¹⁶ Bu konuda farklı bir yorum için bk. Ebu'l-'Alâ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan Yay., 2000), 2: 238-239.

¹⁷ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2: 126; Abdurrahman b. Muhammed Ebu Zeyd es-Seâlîbî, *el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'an: Tefsiru's-Se'âlibî*, thk. Abdulfettah Ebu Süne (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1997), 3: 151-152.

tesis edip gücü eline aldıktan sonra artık ishân şartı kalkar, esirlerin fidye karşılığında veya karşılıksız serbest bırakılabilmesi¹⁸ mümkün olur.¹⁹

Fahredden er-Râzî (ö. 606/1210) müfessirlerin Enfâl Süresi 67. âyet ile ilgili zikrettiklerini aktardıktan sonra katılmadığı bazı konularda müfessirlere aleyhte cevaplar vermiştir. Müfessirlerin ekseriyetine göre Hz. Peygamber (a.s) ve ashabı savaş başlamadan önce kâfirleri öldürmekle²⁰ emrolunmuşlardır.²¹ Hz. Peygamber (a.s) ve ashab düşmanı öldürmeyip esir aldıkları için emre muhalefet etmiş, masiyet işlemişlerdir.²² Râzî, müfessirlerin bu yorumuna ishân ekseninde cevap verir. Râzî'ye göre; “bir peygamberin yeryüzünde ishân vaki oluncaya kadar esir alması olacak şey değildir” âyeti, ishân vaki olduktan sonra esir alınmasının meşruiyetine delâlet etmektedir.²³ İshân, savaş esnasında düşmanı yeterli sayıda öldürmek ve düşmana şiddetli bir korku salmaktır.²⁴ Ayrıca ishân, bazı müfessirlerin ifade ettiği üzere fiilî savaşın dışına teşmil edilemez. Maksat yeryüzündeki tüm düşmanların öldürülmesi değildir; bunu savaş durumu ile tahdit etmek gerekir. Nitekim Müslümanlar birçok kişiyi öldürüp, düşmana korku saldıktan sonra esir almışlardır. İshândan sonra esir alınabileceğini söyleyen âyetin açık delaletine göre sahabenin amelîyesi âyete mutabık bir şekilde cereyan etmiştir. Dolayısıyla esir almış olmaları yanlış değildir.²⁵ Mamafih ishânın muayyen bir şekli ve miktarı yoktur. Dolayısıyla Hz. Peygamber (a.s) Bedir günü öldürülenlerin durumuna ve savaşın gidişatına binaen ishânın vuku bulduğuna hükmetmiş fakat içtihat hatası yapmıştır. Bu içtihat hatası, hakkında nass bulunan ve dolayısıyla nassa muhalif bir hata olmayıp, şekli bir hatadır. Mevcut durumdaki verilere binaen yaptığı mezkûr içtihadı günah ve masiyet olmamasına rağmen ishân konusunda yapılan hata sebebiyle ihtar vaki olmuştur.²⁶

¹⁸ Muhammed, 47/4.

¹⁹ Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3: 376. Mâtürîdî, ishânı fiilî savaş haliyle tahdit eder ve fidye karşılığında serbest bırakabilmenin savaştan sonra mümkün olduğunu zikreder. Bk. Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 5: 262.

²⁰ el-Enfâl, 8/12.

²¹ Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 273; Zeccâc, *Meâni'l-Şur'ân*, 2: 425; Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 5: 257.

²² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 205.

²³ Mâtürîdî, “حتى يثخن في الأرض”/ “yeryüzünde ishâna kadar” için âyet, mutlak zafere ulaşana kadar esir edinilmesinin caiz olmadığını söyler. Zira ishân'dan sonra esir alınabileceğini Muhammed Süresi'ndeki “حتى إذا” “أثخنتموه” “onları kesin olarak mağlup edince/onları çökertince” ibaresi takyid etmiştir. Dolayısıyla Enfâl Süresi'ndeki âyetin tenkidinin gerekçesi savaşta mutlak sonuca ulaşılmadan esir alınma gayretinin varlığıdır. Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 5: 262. Ayrıca bk. Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, 2: 466.

²⁴ Benzeri youm için bk. Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 10: 96; Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 10: 33; Molla Huveş ed-Deyrezûrî, *Tefsîru beyâni'l-me'âni* (Dimaşk: Matbaatu't-Terakkî, 1965), 5: 308-309.

²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 205.

²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 206. Benzer bir yorumu Nizâmuddîn en-Nisâbüri (ö. 730/1329) yapmıştır. İshânın mutlak bir miktarı ve şekli olmadığı için ashab, öldürdükleri düşmanın ishân için yeterli olduğunu düşünmüş ve esir almış fakat içtihatlarında hata yapmışlardır. Bu hata sebebiyle de uyarılmışlardır. Savaşta esir almak mutlak bir şekilde yasak değildir. İshân şartıyla mukayyettir, ishândan ve düşmanın mutlak hezimetinden sonra artık esir alınmasına cevaz verilmiştir. Bk. Nisâbüri, *Ğarâibu'l-Şur'ân*, 3: 419-420.

Fahredden er-Râzî düşmanı öldürme emrine muhalefet ettikleri için ashabın mâsiyete girdiğini, Hz. Peygamber'in (a.s) âyetin itâbına muhatap olanlara dâhil edilemeyeceğini söyler. Zira Hz. Peygamber (a.s) bizzat düşmanı öldürmekle emrolunmamıştı. Sahabe, bu emrin muhatabı idi ve hata, onlardan sadır olmuştu. İkincisi, Hz. Peygamber (a.s) bilfiil savaşmamış, hiç kimseyi esir almamış, esirleri fidye karşılığında değiştirme düşüncesine de girmemiştir.²⁷ Fakat sahabe henüz savaş sona ermeden esir alma düşüncesine girmiştir. Ordu dağılıp insanlar kaçışmaya başladıktan sonra ashap Hz. Peygamber'den (a.s) uzaklaşmış, esirleri uzakta ele geçirmiş ve alıp gelmişlerdi. O (a.s), esirler huzuruna getirilinceye kadar esir alındığından habersiz idi.²⁸

Fahredden er-Râzî'nin yorumunu teyit etmekle birlikte Hz. Peygamber'in (a.s) de itâbın muhatabı olduğunu söyleyen isimler olmuştur. İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) ve Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî (ö. 875/1471) gibi müfessirler henüz savaş nihayete ermeden ve düşman mutlak mağlubiyete uğramadan²⁹ esir almak suretiyle Hz. Peygamber'in (a.s) elinde esir bulunmasını zorunlu kılan ashabın âyetle tenkit edildiği kanaatindeydi. Âyetin devamında yer alan; *«تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا»* "Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz..." bu hakikati teyit etmektedir. Hz. Peygamber (a.s) hiç kimseye savaş tam olarak nihayete ermeden düşmanı sağ bırakmalarını emretmemiş veya asla dünyalık arzulamamıştı. Onun da dolaylı yoldan eleştirilmesinin sebebi, çadırından insanların esir aldığını görmesine ve Sa'd b. Muaz'ın (ö. 5/627) bu durumu tenkir etmesine rağmen³⁰ zaferin etkisi ve işlerin kontrolsüz durumu sebebiyle onları bundan nehyetmemiş olmasıdır.³¹

Bizce Kur'ân'ın itâbının sebebi kâhîr müfessirin ifade ettiği üzere ishân vuku bulmadan esir alınmış olmasıdır. Zira savaşta esir almak mutlak olarak yasaklanmış

²⁷ Bu konuda Râzî'nin yorumunu nakzeden birkaç rivayetin var olduğunu kaydetmek gerekir. Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014) Şeyhayn'ın şartlarına göre sahih olup eserlerine almadıklarını ifade ettiği rivayete göre Hz. Peygamber (a.s) ashabi fidye ve öldürme arasında muhayyer bırakır. İsterlerse esirleri öldürürler, isterlerse esirlerden fidye alırlar ve daha sonra aldıkları esirler sayısınca mümin şehit edilir. Bk. Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn* (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1997), 2: 166-167. Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın kaydettiğine göre bu tahyiri Cibrâil Allah'ın emriyle getirir. Bk. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-'Azamî (Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1972), 5: 210. Ayrıca bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2003), 6: 523; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 8: 48; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 7: 200.

²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 206.

²⁹ Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî (ö. 875/1471) savaş henüz devam ederken ve düşman hezimete uğramamışken fidye alma düşüncesiyle düşmanın esir edilmeye çalışılmasının çok tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine dikkat çeker. Düşmanı yenmek üzere iken mağlup olmak gibi Müslümanların aleyhine bir durum vuku bulabilirdi. Seâlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, 3: 151.

³⁰ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 2: 271; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2: 449; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 8: 46-47.

³¹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 2: 551; Seâlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, 3: 151-152. Her ne kadar Hz. Peygamber'in (a.s) esir alınmasını emretmediği ifade edilmişse de İbn Abbas'tan mervî rivayete göre Hz. Peygamber (a.s) savaşta önce: "Kim bir düşmanı öldürürse karşılığı şudur, kim de birini esir alırsa karşılığı şu olacaktır ..." demiş ve ashabi esir konusunda teşvik etmiştir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 8: 2-3.

değil, ishân ile tahdit edilmiştir. Düşman kesin bir mağlubiyet aldıktan sonra esir alınması mümkündür. Biz yine Râzî'nin ifade ettiği üzere Hz. Peygamber'in (a.s) itibın muhatabı olmadığı yorumunu makbul bulmaktayız. Zira Hz. Peygamber (a.s) esir alınmasını emretmemiştir. Yine bazı müfessirlerin Hz. Peygamber (a.s) esir alınmasını görmesine rağmen bundan men etmemiş olması sebebiyle itâba muhatap olduğu yorumuna karşı Râzî'nin cevabının isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Zira ishânın mahiyeti tam olarak tavzih edilmiş değildir. Hz. Peygamber ishânın vuku bulduğuna hükmetmiş fakat bu konuda hata yaptığı için uyarılmış olabilir. Biz, ashabin fidiye düşüncesiyle fiili savaş esnasında esir alma teşebbüsünün söz konusu âyette eleştirildiği yorumunun daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

1.2. Esirlerden Fidyeye Alınmış Olması

Müfessirlerin bir kısmına göre Enfâl Sûresi 67. âyetindeki itâbın sebebi esirlerden fidiye alınmasıdır.³² Bedir Savaşı nihayete erdikten sonra Hz. Peygamber (a.s) esirler konusunda ne yapılabileceğini ashabına danışır. Hz. Ömer tümünün öldürülmesini teklif eder. Esirlerden bazıları ile Müslümanlar arasında akrabalık bağları olduğunu ve Müslümanlar'ın kendi akrabasını öldürmelerini de ekler. Çünkü onlar küfrün önde gidenleridir ve Hz. Peygamber (a.s) ve muhacirleri Mekke'den çıkmak zorunda bırakmışlardır. Abdullah b. Revâhâ (ö. 8/629) ise esirlerin ateşte yakılarak öldürülmelerini teklif eder.³³ Hz. Ebû Bekir ise fidiye alınması yönünde kanaat belirtir. Zira esirler ile aralarında akrabalık bağları vardır. Sağ bırakılmaları durumunda iman etme ihtimalleri vardır. Onlara karşılık alınacak fidiyenin de Müslümanlar'ın güçlenmesine vesile olacağını beyan eder. Hz. Peygamber (a.s) Hz. Ebu Bekir'in teklifine binaen esirlerden fidiye alınmasını uygun görür. Mezkûr âyet esirlerden fidiye alınmasının yanlış olduğunu dile getirir.³⁴ Rivayete göre Hz. Peygamber (a.s) esirlere karşılık fidiye alma görüşünü kabul ettiği için ashabını helak edecek bir azabın kendisine gösterildiğini söyleyip ağlamıştır.³⁵ Eğer azap incek olsaydı Hz. Ömer hariç ashabın helak edileceği farklı rivayetlerce mervîdir.³⁶

Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc (ö. 311/923) ve Mâverdî (ö. 450/1058) buradaki eleştirinin istişare sonrası esirlerden alınan fidiye olduğu kanaatinde-dir.³⁷ Ahkâm müfessiri Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981) Hz. Pey-

³² Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1992), 4: 258; Ebu'l-Kâsım muhamed b. Ahmed İbn Cüzeyy, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzil*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 1: 318; Muhammed Hüseyin b. Muhammed Tabatabaî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetu'l-A'lamî, 1997), 9: 138-139; Deyrezûri, *Tefsîru beyâni'l-me'ânî*, 5: 308.

³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 273; Suyûtî, *ed-Dürri'l-menşûr*, 7: 198.

³⁴ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 88-89; İbn Arafе, *Tefsîru İbn 'Arafе*, 2: 290; Bikâî, *Naẓmu'd-dürer*, 8: 331-332.

³⁵ Müslim, "Cihâd", 58; Ebu Dâvûd, "Cihâd", 129.

³⁶ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 90-91; Suyûtî, *ed-Dürri'l-menşûr*, 7: 197-199.

³⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 418; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 2: 425; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2: 332; Vâhidî, *el-Vasîl*, 2: 471; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 8: 46; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 88-89.

gamber'in (a.s) hevâsından konuşmadığını fakat içtihadının hatalı olabileceğini söyler. Dolayısıyla esirlerden fidye alınması reyî ile küçük bir içtihat hatası yapmış ve uyarılmıştır.³⁸ İbn Cüzeyy (ö. 741/1340) esirlere ne yapılacağını istişare edilmesinin kınandığı kanaatindeydir. Hz. Peygamber (a.s) Hz. Ebu Bekir ve benzerlerinin teklifi sonrası esirlerin sağ bırakılmaları yönünde karar verdiği için³⁹ onlarla birlikte âyetin eleştirilerine muhatap olmuştur.⁴⁰

Fahreddin er-Râzî Hz. Peygamber'in (a.s) âyetteki tenkidin muhatabı olduğunu söyleyen müfessirleri eleştirir. Hz. Peygamber'in (a.s) fidye almaya hükmetmekle masiyet işlediği yorumuna katılmadığını beyan eder. Zira savaşta esir almanın haram olduğuna dair herhangi bir nass ya da ibâre görmemekteyiz. Nitekim âyetin öncesinde ishâna kadar esir alınmasının caiz olmadığı daha önce ifade edilmişti. "... Siz geçici dünya varlığını, Allah ise ahireti istemektedir" ibaresi esirlere karşılık fidye alınmasının yanlışlığına mesnet edilemez. Zira âyet savaş devam ederken fidye alma düşüncesiyle esir alınmasını eleştirmektedir. Bizzat fidye almanın kendisi haram değildir. Ayrıca Hz. Ebu Bekir esirlerden fidye alınmasını teklif ettiğinde alınan fidye karşılığında Müslümanların gücünün, yani Allah'ın dininin takviyesini gaye edinmiştir. Dünyalık ihtiyacın giderilmesi veya dünyalık geçim için yapılmış bir teklif değildir. Dolayısıyla Hz. Ebubekir'in düşüncesinin yanlış olduğu yorumu isabetli olmamıştır. Geçici dünya varlığı gayesiyle fidye talep edenlerin eleştirildiğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak Hz. Peygamber (a.s) ve Hz. Ebû Bekir'i ağlatan azabın inme sebebi sahabe topluluğunun savaş devam ederken kıtal emrini tam olarak yerine getirmemiş olmaları ve esir almakla uğraşmalarıdır. Savaş devam ederken düşmanı öldürmek yerine esir almayı öncelemeleri azabın inmesine sebebiyet vermişlerdir. Âyetteki "حتى" edatı gayenin nihayetine matuftur, yani savaş kesin bir galibiyet ile sonuçlandıktan sonra artık esir alabilirler, bunun önünde herhangi bir engel yoktur.⁴¹

Bu başlık altında birkaç fikrin beyan edildiğini müşahade etmekteyiz. Biz âyetteki itâbın mutlak olarak esirlerden fidye alınmasına matuf olduğu yorumunun isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Bizce âyetteki itâbın sebebi savaş devam ederken

³⁸ Cessâs, *Ahâkâmü'l-Kur'an*, 4: 258. İbare şöyledir: "ماصية صغيرة"

³⁹ Ebu Hayyân (ö. 745/1344), "النبي" kelimesinde mahzûf bir ibarenin var olduğunu söyler. Âyet; "الأصحاب النبي" "...Peygamber'in ashabının..." yahut "لأتباع النبي" "...Peygamber'in takipçilerinin..." takdirindedir. Dolayısıyla muhatap Hz. Peygamber değildir, zira O (a.s) esir alınmasını emretmemiştir. Müfessir Hz. Peygamber'e (a.s) yakıştırmayacak anlatıları doğru bulmadığı için tafsilata girmedini söyler. Ayrıca Hz. Ebu Bekir, dünyalık menfaat için esirlerden fidye alınmasını teklif etmemiş, Müslümanlara ekonomik anlamda faydalı olacağı ve aralarında akrabalık bağları bulunduğunu düşüncesiyle fidye almayı teklif etmiştir. Fakat âyet bu içtihadın hatalı olduğunu beyan etmiş ve eleştirmiştir. Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muħit*, 4: 514; İbn Arafe, *Tefsiru İbn 'Arafe*, 2: 290.

⁴⁰ İbn Cüzeyy, *et-Teshil*, 1: 348; Bikâî, *Naẓmu'd-dürer*, 8: 30-331; Nesâî, *Tefsiru'n-Nesâî*, 1: 656; Nisâbüri, *Garâibu'l-Kur'an*, 3: 418. Suyûtî'nin aktardığı rivayete göre esirlerin affedilmesini isteyen Hz. Peygamber'dir. Hz. Ömer esirlerin öldürülmesini teklif ettikten sonra, düşüncesini tekrar dolaylı yoldan dile getirir. Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 7: 197.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 207-208.

fidye alma düşüncesiyle esir edinilmesidir. Âyetin geçici dünya malı edinmek niyetiyle fidye alınmasını tenkit ettiği yorumunun da iki açıdan tavzih edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Evvelâ Râzî'nin isabetle beyan ettiği üzere Hz. Peygamber (a.s) ve Hz. Ebû Bekir ayetteki itâbın muhatabı olamaz. Zira onlar asla dünyalık arzusuyla fidye talep etmemişlerdir. Rivayetlerin de teyit ettiği üzere Hz. Ebû Bekir Allah'ın dininin tazimine vesile olacağı kanaatiyle bu teklifte bulunmuştur.⁴² İkincisi, Müslim rivayetinde zikredildiği üzere Hz. Peygamber'e (a.s) gösterilen azap dünyalık niyetiyle fidye alanlara matuftur.⁴³ Eğer Hz. Peygamber (a.s) de dâhil olsaydı "bize incek azap gösterildi" şeklinde takyit edilmesi gerekirdi. Ebû Hayyân'ın işaret ettiği üzere âyetin lafzı her ne kadar Hz. Peygamber'e (a.s) ise de muhatap dünyalık peşinde olan ashaptan bazılarıdır.

2. ÖNCEDEN TAKDİR EDİLEN HÜKÜM ÜZERİNE

Müfessirlerin ve Fahreddin er-Râzî'nin yorumlarına geçmeden önce konumuz olan Enfâl Sûresi'nin 68. âyetini lafzı ve manası ile şöyle zikrederim: "لَوْلَا كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ" "Allah'ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu." Âyette geçen; "Allah'ın daha önceden yazılmış hükmü" nün mahiyetine dair farklı rivayetler ve kanatlar vardır.

2.1. Müslümanlara Ganimetin Helal Kılınacağı

Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri (ö. 280/893) gibi isimler başta olmak üzere birçok müfessire göre Allah müminlere ganimeti helal kılacağını önceden takdir etmemiş olsaydı, esirlerden fidye aldıkları için onlara büyük bir azap dokunacaktı.⁴⁴ İbn Cerîr et-Taberî'nin Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) aktardığı rivayete göre müminler kendilerine helal kılınmadan önce esirler karşılığında fidye aldıkları için tenkit edilmişler, daha sonra ganimet helal kılınmış ve istifade edebilecekleri beyan edilmiştir.⁴⁵

⁴² Müslim, "Cihâd", 32/58; Ebu Dâvûd, "Cihâd", 9/129. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 273; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 90-91; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mengûr*, 7: 197-199.

⁴³ İbare şöyledir: "أبكى للذي عرض علي أصحابك من أخذهم الغداء لقد عرض علي عذابهم أدنى من هذه الشجرة"

⁴⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 418; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989), 1: 262. Ayrıca bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'an*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 180; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l-Müşkil min garîbi'l-Kur'âni'l-Azîmi ale'l-icâz ve'l-ihtisâr*, thk. Huda't-Tavil (Beyrut: Dâru'n-Nûri'l-İslâmiyye, 1988), 183; Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, thk. Belhâc bin Said Şerif (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1990), 2: 104; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 277; Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 5: 257; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3: 378; Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesir fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002), 3: 377; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 90; Bikâi, *Naẓmu'd-dürer*, 8: 332; Şevkânî, *Fetħu'l-kadir*, 2: 467.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 276-277; İbn Abbas'tan (ö. 68/687) mervî rivayete göre Hz. Peygamber'den (a.s) önceki hiçbir ümmete ganimet helal değildi. Onlar savaşta ele geçirdikleri ganimeti bir araya toplar sonra yarırlardı. Bu, Hz. Peygamber'in (a.s) ümmetine Bedir günü esirlerden aldıkları fidyeden sonra helal kılındı. Ne

Ebû Bekir İbnu'l-Arabî (ö. 543/1148) ve Ebu Zeyd es-Seâlibî (ö. 875/1470) esirlere karşılık fidye alınması ve ganimetin helal kılınacağı hükmüne dair farklı bir yorum yapmışlardır. Seâlibî'ye göre âyet esirlere karşılık fidye alınmış olmasını değil, savaş devam ederken fidyeye karşılık olacağı düşüncesiyle esir edinmeyi tenkit etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (a.s) ve ashabına ganimet helal kılınmasaydı onlara büyük bir azap dokunurdu yorumu tashihe muhtaçtır. Zira tarihsel verilerin de teyit ettiği üzere Hz. Peygamber'e (a.s) esir alma ve ganimet Bedir Gazvesi'nden önce vuku bulan Abdullah b. Cahş (ö. 3/624) komutasındaki Batn-ı Nahle Seriyeye'sinde helal kılınmıştı.⁴⁶ Bu savaşta hem ganimet hem de esirler ele geçirilmiştir. Bu seriyyeden ele geçirilen ganimetin beşte biri Hz. Peygamber'e (a.s) verilmiş, esirler de bizzat Hz. Peygamber (a.s) tarafından fidye karşılığında serbest bırakılmışlardır.⁴⁷ Bu seriyyeye Kur'ân-ı Kerîm'de yer verilmiş, seriyyeden elde edilen ganimetin veya esirlerden alınan fidyenin haramlığına dair en ufak bir telmihte bulunulmamıştır.⁴⁸

Fahreddîn er-Râzî; "Allah sana ve ümmetine ganimeti helal kılacak" hükmü verilmemiş olsaydı onlara azap dokunurdu." yorumun müşkül bir durumunun var olduğunu beyan eder. Öncelikle, esirlerden fidye alındığı sırada ganimetin helal olma hükmü var mıydı, yok muydu? Eğer ganimetin helal kılınması veya helal kılınacağı izni bu vakitte mevcut ise, o zaman azabın inmesi imkânsızdır. Çünkü fiilin gerektirdiği ceza meydana gelmeden önce kendisine o konuda izin verilmemişti. Amelin vuku bulunduğu zaman diliminde iznin olmaması yapılan amelin haram olması demektir. Allah'ın ilminde ganimetin helal kılınacağı bilgisinin var olması veya onu sonradan helal kılacak olması bu iki durumdan önce esirlerden ganimet almanın haramlığını ortadan kaldırmaz. Şayet; "ganimet almanın helal kılınacağı sebebiyle azabın hafifletilmesi gerekir" şeklinde bir itiraz gelirse buna da şöyle cevap verilir: "Durum denildiği gibi olsa bile ganimet alınması sebebiyle cezanın vaki olması mümkün değildir."⁴⁹

Biz, bu başlık altında düşüncemizi tarihsel verilerin tahkiki üzerinden beyan etmeyi uygun görmekteyiz. Öncelikle, Râzî'nin ifade ettiği üzere bir fiilin veya durumun helal kılınacağına dair hüküm o fiil meydana geldiği esnada var ise o fiilin işlenmesi helal olur; hüküm o esnada yoksa fiil haram olur. Fahreddîn er-Râzî bazı

var ki onlar kendilerine helal kılınmadan önce onu elde ettikleri için kınanmışlardır. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 277; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 89.

⁴⁶ Seâlibî, *Cevâhiru'l-hisan*, 3: 155-156; İbnu'l-Arabî "Allah'ın önceden taktir ettiği hükmün" mahiyetine dair zikredilen tüm yorumların sahih ve makbul olabileceğini söyler. Fakat râcih olan ganimetin helal kılınacağına dair hükümdür ve bu hüküm Bedir'den önceki Abdullah b. Cahş seriyyesinde verilmişti. İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2: 434-435.

⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 2: 243-247; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2: 410-415; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3: 650-655; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2: 12-15.

⁴⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1: 274-275; Vâhidî, *el-Vasît*, 1: 320-321; Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzili ve 'uyûni'l-eqvâli fi vucûhi't-te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998), 1: 424-425; Ebu Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2: 154.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 15: 209.

tutarlı mantıksal çıkarımlar yapmışsa da tarihsel verilere nedense hiç temas etmemiştir. Biz, Ebû Bekir İbnu'l-Arabî ve Ebu Zeyd es-Seâlibî'nin de temas ettiği gibi, biliyoruz ki Müslümanlar Bedir Gazvesi'nden önce de ganimet ve esir almış ve bu esirleri fidye karşılığında serbest bırakmışlardır. Bu seriyye haram ayda vuku bulunduğu için müşrikler bunu Müslümanlar'ın aleyhine kullanmak istemiş; âyetler haram ayda savaşın haramlığını dile getirmiş fakat ele geçirilen ganimetin ve esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasına dair hiçbir imada bulunmamıştır.⁵⁰ Eğer ganimet alınması veya esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılması yanlış olsaydı âyetler uyarıda bulunurdu. Müfessirlerin bir kısmı nedense bu tarihi veriyi gözden kaçırmış ve Hz. Peygamber'den (a.s) önceki ümmetlere ganimetin haram kılındığı, Bedir günü Hz. Peygamber'in (a.s) ashabının haramlık kalkmadan acele ettiği ve bu yüzden kınandığı şeklinde bir rivayeti aktarmışlardır.⁵¹ Bizce bu rivayete dair iki değerlendirme yapılabilir. Evvela seriyye ve gazveyi ve dolayısıyla seriyyeden elde edilen ganimeti ve gazveden elde edileni birbirinden ayırmamız gerekir ki bu pek mümkün görünmemektedir. Yahut Hz. Peygamber'i (a.s) yaşadığı sosyal hayatın dışında değerlendirmek demektir. Kadim Arap geleneğinde savaş esirlerine farklı muameleler yapılmıştır. Esirlerin köleleştirilmesi, fidye karşılığı serbest bırakılması, topluca öldürülmeleri veya topluca yakılmaları bu muamelelere örnek olarak zikredilebilir.⁵² Batn-ı Nahle'de ganimet ve esirlere mukabil fidye alan Hz. Peygamber'dir. O (a.s) kervanlara misilleme yapmayı o toplumun teamüllerine göre yapmaktaydı.⁵³ Daha önce ifade ettiğimiz üzere ilgili âyetler ne Batn-ı Nahle seriyyesinden ele geçirilen ganimetler ne de Ebu Süfyan komutasındaki kervanı ele geçirme düşüncesi bağlamında müminleri tenkit etmiş değildir.⁵⁴ Dolayısıyla Bedir'den önce Hz. Peygamber'e (a.s) ganimetin haram kılındığına dair İbn Abbas rivayetinin reel tarihsel vakia ile mütenakız olduğunu söyleyebiliriz. Bizce Hz. Peygamber (a.s) savaş ve barışa münhasır teamülleri olan bir toplumun üyesiydi ve onların teamüllerini uygulamaktaydı. Hz. Peygamber (a.s) Bedir Savaşı'ndan önce de ganimet ve esirlere karşılık fidye almıştır. Enfal Süresi'nin ilgili âyetinin ve Müslim (ö. 261/875) rivayetinin muhatabı fidye almak düşüncesiyle savaş devam ederken esir alanlar olmalıdır.

⁵⁰ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 6: 33; Ebû Hayyân, *el-Baħru'l-muħit*, 2: 154-155; Halebî, *ed-Dürri'l-maşûn*, 2: 391-392; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 2: 326.

⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 277; Cessâs, *Aħkâmu'l-Ķur'ân*, 4: 258; Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Aħkâmu'l-Ķur'ân*, thk. Muhammed Abdulkahir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 4: 434; Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, 3: 378.

⁵² Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 2. Baskı (y.y.: Neşru câmiati Bağdad, 1413/1993), 5: 465; Ahmet Özel, "Esir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1995), 11: 383-384.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: eş-Şirketü'd-düveliyye, 2001), 1: 224; Montgomery Watt, *Peygamber ve Devlet Adamı; Hz. Peygamber*, çev. S. Erdem Türközü (İstanbul: İletişim Yay., 2015), 110-114. Bu konuda tafsilat için bk. Mehmet Azimli, "Bedir Savaşı Çerçevesinde Bazı Mülahazalar", *Bilimnâme* 18/1 (2010): 8-10.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11: 33-35; Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 5: 156; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 2: 295-296; Neseфі, *Medâriku't-tenzil*, 1: 632; Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 130-131; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Ķur'âni'l-'Azîm*, 4: 14-15; Semerkandî, *Baħru'l-'ulûm*, 2: 5-6; İbn Atiyye, *el-Muħarretu'l-veciz*, 2: 504; Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 3: 51; İbn Arafе, *Tefsîru İbn 'Arafе*, 2: 279.

Mevdûdî'nin de işaret ettiği üzere itâbın muhatapları kervanı arzulayan, hazırlıksız oldukları gerekçesiyle savaşmak istemeyen, savaş devam ederken fidye düşüncesine kapılanlar ve ganimet paylaşımında Hz. Peygamber'e (a.s) muhalefet edenlerdir.⁵⁵

2.2. Bedir Ashabına Azap Etmeyeceği

Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın Hasan-ı Basrî'den aktardığı,⁵⁶ İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923),⁵⁷ İbn Mes'ûd el-Begavî (ö. 516/1122),⁵⁸ Muînuddîn el-Îcî (ö. 905/1500),⁵⁹ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201),⁶⁰ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273),⁶¹ Şevkânî (ö. 1250/1834)⁶² ve Mahmûd Şükrî el-Âlûsî (ö. 1924) gibi müfessirlerin zikrettiği rivayete göre eğer Allah Bedir savaşına katılanlara azap etmeyeceğini önceden yazmamış olsaydı savaşta esir almalarına karşılık onlara büyük bir azap dokunacaktı. Bedir ashabına azap edilmeyeceğine dair rivayeti Buhârî (ö. 256/870)⁶³ başta olmak üzere Müslim (ö. 261/875)⁶⁴ ve Tirmizî (ö. 279/892)⁶⁵ zikretmiştir. Bedir ashabından olan Hâtüb b. Ebî Beltea (ö. 30/650) Mekte'nin fethinden önce akrabalarını korumak için fethi haber veren bir mektubu Mekkelilere göndermek için bir kadına verir. Hz. Peygamber (a.s) vahiy ile durumu öğrenir ve kadın yakalanır. Hâtüb sadece akrabalarına zarar gelmemesi için böyle yaptığını söyler. Hz. Ömer Hâtüb'ün öldürülmesini söyleyince Hz. Peygamber Allah'ın: "Ey Bedir ehli, bundan böyle ne işlerseniz işleyin ben sizi bağışladım" dediğini aktarır ve Hz. Ömer'i yatıştırır.⁶⁶

Fahreddîn er-Râzî; "Allah Bedir ashabına azap etmeyeceğini yazmamış olsaydı onlara azap dokunurdu" yorumunun tavihe muhtaç olduğunu söyler. Çünkü bu yorum; "bu kişiler küfür, isyan, zina, içki gibi ikâbı (uyarıyı) gerektiren işlerden men edilmemişlerdir" demeyi gerektirir. Bu da teklifin onlardan kaldırıldığı anlamına gelmektedir ki bunu hiçbir aklı başında kimse söylemez. Şayet âyetteki müteşeddît ikâbı gerektirecek benzer bir durum gerçekleşecek olsa, Allah aynı kınamayla onlara yöneltmeyecek midir?⁶⁷

⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2: 238-239.

⁵⁶ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, 1: 262.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 80.

⁵⁸ Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, 3: 378; Müfessir bu rivayeti Said b. Cübeyr (ö. 94/713), Hasan-ı Basrî ve Mücâhid b. Cebr'den (ö. 103/721) aktarır.

⁵⁹ el-Îcî, *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, 2: 38.

⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 3: 382.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 8: 50. Bir diğer ahkâm müfessiri olan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) bu rivayeti ve yorumu zikretmemiştir. Bk. 2: 434-435.

⁶² Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2: 467-468.

⁶³ Buhârî, "Cihâd", 141, 195.

⁶⁴ Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 161.

⁶⁵ İsa b. Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Ammâr Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Tefsîru'l-Kur'an", 60.

⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebevîyye*, 4:39-40; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Leiden: Matbaatu Brill, 1883), 1: 62; Nebi Bozkurt, "Hâtüb b. Ebî Beltea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1997), 16: 444-445.

⁶⁷ Râzî, Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 210.

Bedir ashabının günahlarının affedildiği rivayeti zikredildiği üzere Hâtıb b. Ebî Beltea'ya mahsustur. Bu konunun Buhârî şârihi İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından tahkik edildiğini ve meseleye dair farklı yorumlar yapıldığını söylememiz mümkündür. Hz. Peygamber (a.s) Bedir ashabının günahlarının affedildiğini tereccî sigası⁶⁸ ile⁶⁹ ifade etmiştir.⁷⁰ İbn Hacer'e göre Hz. Peygamber (a.s) Bedir ashabından olmasının onun büyük günahının affına vesile olacağını kastetmiştir. Bu yorumun yanı sıra bu affın ahirete matuf olduğu ifade edilmiştir.⁷¹ Eğer had gerektirecek bir amel vuku bulursa ceza uygulanır.⁷² Nitekim ifk hadisesine adı karışan Mistah b. Üsâse'ye (ö. 34/654) had cezası uygulanmıştır.⁷³

Bizce, Hz. Peygamber (a.s) muhtemelen Hz. Ömer'in aşırı tepkisini yumuşatmak için tereccî sigası kullanmış olmalıdır. Zira müfessirlerin ekseriyetinin de ifade ettiği üzere niyeti ailesi ve akrabalarını korumak olan Hâtıb Allah düşmanları lehine casusluk yapmıştır.⁷⁴ Hz. Ömer böylesi bir ameliyenin cezasının ölüm olması gerektiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber (a.s) Hâtıb için: "Bedir Savaşına katılmadım mı?" diye sorduğunda Hz. Ömer: "Evet katıldım fakat düşmanlara yardım ettim" şeklinde itiraz etmiş, Hz. Peygamber (a.s) durumu tavrından vazgeçmiştir.⁷⁵ Biz ne yaparlarsa yapsınlar günahının affedileceği vurgusunun mezkur olağanüstü duruma ve ailesini korumak niyetiyle bu ameliyeyi işleyen Hâtıb b. Ebî Beltea'ya mahsus olduğu kanaatindeyiz. Zira Râzî'nin de ifade ettiği üzere bu savaşa katılanların tümü için ne yaparlarsa yapsınlar affedildiğini söylemek onlardan tekli-
fin kaldırıldığı anlamına gelir. Rivayeti ahirete yahut onların Allah katındaki değerine matuf yorumlamak mümkündür.

2.3. Bir Fiilden Nehyetmeden Ceza Vermeyeceği

Muhammed b. İshâk (ö. 151/768), Taberî, Şevkânî ve Âlûsi gibi müfessirlerin kaydettiği rivayete göre âyette önceden takdir edilen husus, "Allah bir fiili işlemek-

⁶⁸ Tereccî sigası bir durumun meydan gelmesini ümit edilmesini ifade eder. Allah için tereccî söz konusu olmaz, hakikat ifade eder. Bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 2: 248; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 5: 33; İbn Atiyye, *el-Muharrerul-veciz*, 3: 519; Ebu Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥit*, 4: 295-296.

⁶⁹ Buhari, "Cihâd", 141, "Tefsir", 60; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 161; Tirmizi, "Tefsiru'l-Kur'an", 60.

⁷⁰ Ebül-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi şahîhi'l-Buḥârî*, thk. Abdulaziz b. Bâz (Riyad: el-Mektebetu's-Selefiyye, ts.), 8: 635. İbn Hâcer, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) Ebu Hureyre'den (ö. 58/678) cezm sigası ile rivayette bulunduğunu söylemişse de İbn Ebî Şeybe aynı yerde hadisin tereccî sigası ile olan şeklini de aktarmıştır. Bk. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989), 6: 397-398.

⁷¹ Reşid Rızâ, *Tefsiru'l-menâr*, 10: 105.

⁷² İbn Hâcer, *Fethu'l-bârî*, 8: 635.

⁷³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4: 80; Mistah'ın annesi oğlunu nahoş bir şekilde anınca Hz. Aişe Bedir ashabından olan birisini kötü anmasını kınar. Daha sonra Hz. Aişe Bedir ashabından olan Mistah'ın da bu iftirada adının geçtiğini öğrenince hastalığı daha da ziyadeleşir ve babasının evine gitmek için Hz. Peygamber'den izin ister. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17: 190-191; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6: 20; Suyûtî, *ed-Dürri'l-menşûr*, 10: 665.

⁷⁴ Mukatil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil*, 4: 297-298; Mâturidî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 9: 610; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5: 517; Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, 8: 92; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8: 82-83.

⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22: 561; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5: 517.

ten nehyettikten sonra ancak azap eder” hükmüdür.⁷⁶ Fahreddîn er-Râzî bu yorumun da tavzihe muhtaç olduğunu ifade eder. Bedir esirlerinden önce Allah Müslümanları fidye almaktan nehyetmemişti. Dolayısıyla nehyetmediği bir ameliye için onlara azap etmesi hikmete münafidir. Binaenaleyh bu yorum da zayıftır. Bedir savaşından önce esirlerden fidye alınmasını yasaklayan herhangi bir şer’î delil yoktur.⁷⁷ Eğer buna dair akli bir delil vardır denirse, bu durumda Allah bu yasağı beyan etmedi demek gerekir ki bu mümkün değildir. Eğer akıl ve şeriatte bu yasağı gerektirecek bir durum/hüküm yoktur dersek o zaman bu yasağın meydana gelmiş olması ve cezanın terettüp etmesi mümkün olmayacaktır. Aksi takdirde bu durum teklifi mâ lâ yutâk (insana kaldıramayacağı sorumluluğun yüklenmesi) olur. Yasak yoksa izin vardır, izin var idiyse bu durumda eyleme cezanın terettüp etmesi doğru değildir.⁷⁸

2.4. Kasıtsız Yapılan Hatadan Sorumlu Tutulmayacağı

Allah’ın önceden takdir ettiği hüküm olmasaydı esirlerden fidye almış olmaları sebebiyle şiddetli bir cezaya çarptırılacaklarına dair bir diğer yorum, bilgi eksikliği/cehalet temelinde şekillenmektedir. Söz konusu yoruma göre; “Allah’ın bir kişi bilmeden/cehaletle hata işerse ona ceza vermeyeceğine dair hükmü” olmasaydı onlara büyük bir azap dokunabilirdi.⁷⁹ Fahreddîn er-Râzî, müfessirlerin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu söylemişse de görebildiğimiz kadarıyla bu isabetli bir çıkarsama değildir.⁸⁰ Daha önce de ifade ettiğimiz üzere kâhîr ekseriyet “ganimetin helal kılınacağına dair hükmü” makbul bulmuştur.⁸¹ Râzî, kişi hata ile işlediği büyük günahlardan kaçınırsa küçük günahlarının affedileceği yorumunun da âyetteki “önceden takdir edilen hüküm” bağlamında dile getirildiğini ekler. Müfessir bu hükmün sadece Bedir ashâbı ile tahdit edilemeyeceğini, tüm Müslümanlar için geçerli olduğunu zikreder. Bedir ehli Hz. Peygamber’e (a.s) ilk inanan ve itaat edenlerdir. Silahsız ve hazırlıksız kervanı silahlı düşmana öncelemişlerdir. Onların itaat

⁷⁶ İbn İshâk, *es-Siretu’n-nebevîyye*, 1: 316-317; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 11: 276; Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, 2: 468; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 10: 34.

⁷⁷ Benzer yorum için bk. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2: 601.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 15: 209.

⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 11: 276; Mâturîdî, *Tevîlâtü ehli’s-sünne*, 5: 257; İbnü’l-Arabî, *Ahkhâmu’l-Kur’an*, 2: 434; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 7: 203; Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, 2: 468; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 10: 34.

⁸⁰ Râzî bu kanaatini Bedir esirlerinden fidye alınmış olmasının içtihat hatası olduğuna dair yorumun üzerine bina etmiş olmalıdır. Bk. Cessâs, *Ahkhâmu’l-Kur’an*, 4: 258; İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, 1: 348; Bikâî, *Naẓmu’d-Dürer*, 8: 330-331. Zemaşerî içtihat hatasına ceza verilmeyeceğine dair hüküm gereğince muhataplara azap edilemeyeceğini beyan etmiştir. Tenkide konu olan bu hata Bedir esirlerinden fidye karşılığı serbest bırakılmıydı. Müslümanlar onların fidye karşılığı serbest kalmaları durumunda İslam’a girme ihtimalini ve alınan fidyenin de Müslümanların lehine olacağını düşünmüşler fakat hata etmişlerdir. Zira o dönemde İslam’ın yücelmesi esirlerin öldürülmesi ile mümkündü. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2: 601.

⁸¹ Ferrâ, *Meânî’l-Kur’an*, 1: 418; Abdurrezâk b. Hemmâm, *Tefsîru’l-Kur’an*, 1: 262; İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi’l-Kur’an*, 180; Mekki b. Ebî Tâlib, *Tefsîru’l-Müşkil min ğaribi’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 183; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Aziz*, 2: 104; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 11: 277; Mâturîdî, *Tevîlâtü ehli’s-sünne*, 5: 257; Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3: 378; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 3: 377; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 4: 90; Bikâî, *Naẓmu’d-Dürer*, 8: 332; Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, 2: 468; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 10: 34.

ile elde ettikleri sevap işledikleri hata ile vuku bulan kınamadan daha fazladır ve günahları affedilmiştir. Eğer savaş devam ederken düşmanı fidye alma düşüncesiyle esir alma eylemini herhangi bir Müslüman yapmış olsaydı, affedilmezdi. Bedir ehli zikredilen hususiyetleri sebebiyle tenkit edilmiş fakat affedilmiş ve bu mükâfata nâil olmuştur.⁸²

Yorumlarından anladığımız kadarıyla Râzî “daha önceden takdir edilmiş hüküm olmasaydı” ibaresini hata ile işlenen büyük günahın affedilebileceği ekseninde yorumlamıştır. Her ne kadar Mu‘tezile büyük günahın affının mümkün olmadığını söylemişse de âyette Allah kendisi için: “O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır”⁸³ buyurmuş ve büyük günahları affedeceğini beyan etmiştir. Dolayısıyla Bedir ashabından bazıları içtihat hatası yapmıştır, kasıtsız bir eylem vuku bulduğu için itâb edilmişler fakat affedilmişlerdir.⁸⁴

SONUÇ

Bedir Gazvesi tafsilatlı bir şekilde Enfâl Sûresi’ndeki âyetlere konu olmuştur. Bedir Gazvesinde esir alınması ve esirlerden fidye alınmış olması sûrenin 67. ve 68. âyetlerinde yer almıştır. Müfessirlerin kâhir ekseriyetine göre sûrenin 67. âyetinde henüz savaş sona ermeden esir almakla uğraşan ashap tenkit edilmiştir. Bir kısım müfessire göre esir alınırken bundan men etmeyen Hz. Peygamber (a.s) de âyetin itâbına muhatap olmuştur. Bazı müfessirlere göre âyetin muhatabı esirlerden fidye alınması görüşünü teklif edenlerdir. Hz. Peygamber (a.s) de bu görüşe mutabık kaldığı için eleştirilmiştir.

Fahredden er-Râzî müfessirlerin bazı yorumlarını eleştirmiştir. Müfessire göre âyetin eleştirisi henüz savaş tam olarak sona ermeden ve düşman kesin mağlubiyet almadan esir almakla uğraşan ashaba matuftur. Hz. Peygamber’in (a.s) bu bağlamda âyetin tenkidine muhatap olduğu kabul edilemez. Zira Hz. Peygamber (a.s) esir alınmasını emretmemiştir. İkincisi, yeterince düşmanın öldürülmüş olduğunu, dolayısıyla da ishânın vuku bulduğunu düşündüğü için esir alınmasına müsaade etmiş olabilir, bu durumda da içtihat hatası yapmış olur, bu da affedilmiştir. Mamafih, Râzî esirlerden fidye alınmasının itaba konu olduğu yorumunu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Peygamber (a.s) özelinde makbul görmez. Zira Hz. Ebû Bekir fidye alınmasını dünyalık kazanç için arzulamış değildir. Dolayısıyla ne Hz. Ebû Bekir ne de Hz. Peygamber (a.s) esirlerden fidye alınması konusunda âyetin muhatabı olamaz, ashaptan bazıları için böyle bir yorum mümkün olabilir.

Biz de Râzî’nin ve müfessirlerin kâhir ekseriyetinin yorumunun isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Savaşta esir alınması mutlak olarak haram değildir. Düşman tamamen mağlup edilinceye yani ishân vaki oluncaya kadar yasaklanmıştır. İshân

⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 210.

⁸³ el-En‘âm 6/12.

⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 210.

vuku bulduktan sonra esir alınabilir. Bu bağlamda ashaptan bazıları henüz ishân vuku bulmadan esir aldıkları için âyetin itibına muhatap olmuşlardır. Biz de Hz. Peygamber'in (a.s) âyetin muhatabı olmadığı yorumunu makbul bulmaktayız. Hz. Peygamber'in (a.s) şahsında ashâbı eleştirilmiştir. Yine âyetin esirlerden fidye alınmasını tenkit ettiği yorumunu ashaptan bazıları için mümkün görmekte, Hz. Ebû Bekir ve bilhassa Hz. Peygamber (a.s) için bu yorumun doğru olmadığını düşünmekteyiz. Zira Allah onları eleştirirken "az bir dünya geçimliğini" arzuladıklarını beyan etmiştir. Hz. Peygamber (a.s) ve Hz. Ebû Bekir'in bu ibâre özelinde âyete muhatap olamayacağını düşünmekteyiz.

Çalışmamıza konu olan Enfâl Sûresi'nin 68. âyetindeki "önceden takdir edilmiş/belirlenmiş hükmün" mahiyetine dair birkaç yorum yapılmıştır. Müfessirlerin kâhîr ekseriyetine göre bu hüküm "Müslümanlara ganimeti helal kılacağı", diğer rivayet ve yorumlara göre "Bedir ashâbına azap etmeyeceği", "bir fiilden nehyetmeden azap etmeyeceği", "kasıtsız yapılan hataya ceza vermeyeceği" olabilir. Fahreddin er-Râzî ganimetin helal kılınacağı görüşünü iznin mevcudiyeti ve amelin münasebeti ekseninde eleştirir. Bir amelin işlendiği sırada izin yoksa işlenen amel haramdır. İzin varsa amele ceza verilmemesi gerekir, velev ki izin Allah'ın ilminde bulunsun sonuç değişmeyecektir. Müfessir Râzî, Bedir ashâbının ne yaparsa yapsın Allah tarafından affedildiği yorumunu makbul görmez. Zira bu, söz konusu kişilerden teklifin kaldırılmış olması anlamına gelir. Bu konuyu ele alan diğer müfessirlere göre rivayeti âhîret ekseninde yahut onların Allah katındaki değerinin izharı olarak yorumlamışlardır. Râzî bir fiilden nehyedilmeden ceza verilmeyeceği yorumunu ilim-amel ekseninde eleştirir. Esirlerden ganimet alınmasının yanlış olduğuna dâir herhangi şer'î yahut akli hüküm/bilgi yoktur. Dolayısıyla nehyedildiğine dâir herhangi bir veri olmayan ameliyeye cezanın terettüp etmesi mümkün değildir. Râzî kasıtsız yapılan ameliyeye ceza verilmeyeceğine dair görüşü racih bulur. Ashap bir içtihat hatası yapmış ve affedilmiştir. Aslında cehaletle yapılan hataya ceza verilmemesi tüm müminler için geçerli bir hükümdür. Fakat Bedir ashâbı Hz. Peygamber'in (a.s) en seçkin ashâbıdır ve onlar bu hususta itâb edilmekle birlikte mağfirete fazlasıyla müstehak olmuşlardır.

Bizce Allah'ın önceden takdir ettiği hüküm Râzî'nin ifade ettiği üzere hata ile işlenen amele ceza verilmeyeceği olabilir. Mamafih, bu hüküm Allah'ın müminlere vadettiği zafer olabilir. Nitekim kervan yahut ordudan birisinin vadedildiğini âyet ifade etmiştir. Kervan kurtulduktan sonra geriye bir diğer vaat olan müşrik ordusu kalır. Eğer Allah önceden müminlere zaferi vadetmemiş olsaydı Seâlibî'nin de izhar ettiği üzere savaş esnasında esir almakla uğraşmaları sebebiyle büyük bir mağlubiyet yaşamaları mümkün olabilirdi. Nitekim Uhud Savaşı'nda da benzeri bir durum vuku bulmuş ve müminler tam kazanmak üzere iken çok büyük kayıp yaşamışlardır. Müminlere ganimetin helal kılınacağı yorumunun tarihsel verilerle mütenakız olduğunu, dolayısıyla bu yorumun isabetli olmadığını ifade edebiliriz. Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin de ifade ettiği üzere ganimet Bedir Gazvesi'nden önce helal kılın-

mış; Hz. Peygamber (a.s) Bedir Gazvesi'nden önce ganimet ve esirlere karşılık fidye almıştı ve bu durum âyetler tarafından tenkit/tahrim edilmiş değildi. Bedir ashabının affedildiği rivayetinin kasıtsız bir hata işleyen Hâtıb b. Ebi Belteâ'ya mahsus olduğunu, onların değerini ifade etmek için varid olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Bedir ashabından olup had ile cezalandırılan isimlerin var olduğu bir hakikattir. Onlar Allah nezdinde özel bir konumu olan ve Hz. Peygamber'in ilk dava arkadaşlığını/fedakârlığını yapan seçkin insanlardır. İçlerinden bazıları savaş tam olarak nihayete ermeden esir edinme gayesi güttükleri için tenkit edilmiş fakat affedilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. Thk. Habiburrahman el-'Azamî. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-İslami, 1972.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru'l-Kur'ân*. Thk. Mustafa Müslim Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989.
- Âlûsî, Muhammed Şükrî. *Rûhu'l-me'ani fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesâni*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 11 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Azimli, Mehmet. "Bedir Savaşı Çerçevesinde Bazı Mülâhazalar". *Bilimname* 8/18 (2010): 7-20.
- Begavî, Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd. *Tefsîru'l-Begavî: Meâlimu't-tenzîl*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1989.
- Beydâvî, Nâsıruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl: tefsîru'l-Beydâvî*. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Bikâî, Ebü'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer b. Hasen. *Nazmu'd-dürer fi tenâsubi'l-âyâti ve's-suver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İslami, ts.
- Bozkurt, Nebi. "Hâtıb b. Ebi Beltea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 444-445. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmü'l-Kur'âni'l-hakîm: et-tefsîru'l-vâdîh hasebe tertîbi'n-nüzûl*. 3 cilt. Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabîyye, 2009.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1992.

- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-'arab kable'l-islâm*. 10 Cilt. y.y: Neşru Câmiati Bağdad, 2. Baskı, 1413/1993.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs: tertibu's-süver hasebe'n-nüzûl*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabi, 1383/1964.
- Deyrezûri, Molla Huveys. *Tefsîru beyâni'l-me'âni*. 6 Cilt. Dımaşk: Matbaatu't-Terakkî, 1965.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf. *Tefsîru'l-Bahri'l-muhît*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 325-327. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Ferrâ, Ebu Zekerriyya. *Me'âni'l-Kur'ân li'l-ferrâ*. Thk. Ahmed Yusuf. 3 Cilt. Mısır: Daru'l-Mısriyye Li't-Te'lif, ts.
- Firûzâbâdi, Ebu Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005.
- Halebî, Ahmed b. Yusuf. *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. Thk. Ahmed Harrad. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Halil b. Ahmed, Ebu Abdurrahman el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. Abdulhamid Hendeî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Huvvâri, Hûd b. Muhakkem. *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*. Thk. Belhâc bin Said Şerifi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru ibn 'arafe*. Thk. Celaleddin es-Suyûtî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdullah b. Gâlip. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Thk. Abdusselam Abduşşâfi. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cüzeyy, Ebu'l-Kâsım Muhamed b. Ahmed. *et-Teshîl li u'lûmi't-tenzîl*. Thk. Muhammed Sâlim Hâşim. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989.
- İbn Ebî Zemenîn, Muhammed b. Abdullah. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz li İbni Zemenîn*. Thk. Muhammed b. Mustafâ el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tabâa, 2002.

- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed el-Hemedânî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*. Thk. Abdulaziz b. Bâz. 13 Cilt. Riyad: el-Mektebetu's-Selefiyye, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdulmelik. *es-Sîretu'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*. Thk. Ömer Abdusselâm Tedmûrî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1990.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed. *es-Sîretu'n-nebeviyye li İbn İshâk*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2004.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. Thk. Sâmî bin Muhammed es-Sellâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Tefsîru ğaribi'l-Kur'an*. Thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1978.
- İbn Manzur, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: eş-Şirketu'd-Düveliyye, 2001.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali. *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah. *Ahkâmu'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Abdulkahir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- İcî, Ebü'l-Meâlî Muînüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*. Thk. Abdulhamid Hendevî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2004.
- İsfehâni, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıp. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*. Thk. Mustafa Elbâz. y.y, Mektebetu Nezzâr Mustafa Elbâz, ts.
- Karaman, Hayrettin - Çağrıçı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadreddîn. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. 3. Baskı. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. Thk. Hişâm Semir el-Buhârî. 21 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1372/1952.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed. *Tevilâtu ehli's-sünne: Tefsîru'l-Mâturîdî*. Thk. Mecdî Basillûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2005.

- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsîru'l-Mâverdî*. Thk. Abdulmaksûd bin Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed. *Tefsîru'l-Müşkil min ğarîbi'l-Ķur'âni'l-'azîmi ale'l-icâz ve'l-ihtisâr*. Thk. Huda't-Tavîl. Beyrut: Dâru'n-Nûri'l-İslâmiyye, 1988.
- Merâgî, Mustafa. *Tefsîru'l-Merâgî*. 30 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Halebî, 1946.
- Mevdûdî, Ebu'l-'Alâ. *Tefhimu'l-Ķur'ân*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Mukatil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Abdullah Muhammed Şehhâte. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu't-Târîhî'l-Arabî, 1423/2002.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Tefsîru'n-Nesâî*. Thk. Abdulhalık eş-Şafîî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1990.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîru'n-Nesefî: medâriku't-tenzîl ve hadâîku't-te'vîl*. Thk. Yusuf Ali Bedîvî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kelâmî't-Tayyib, 1997.
- Nisâbûrî, Hâkim. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1997.
- Nisâbûrî, Nizâmuddîn Muhammed b. Hasan b. Hasan. *Ķarâibu'l-Ķur'ân ve raĝibu'l-furkân*. Thk. Zekerîyya Umeyra. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- Özel, Ahmet. "Esir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 382-389. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-ĝayb: Tefsîru'r-Râzî*. 32 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr, 1981.
- Rızâ, Reşid. *Tefsîru'l-menâr*. 10 Cilt. Mısır: Mektebetu'l-Kâhire, 1960.
- Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed Ebu Zeyd. *el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsîri'l-Ķur'ân: Tefsîru's-Seâlibî*. Thk. Abdulfettah Ebu Sünne. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1997.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed İbrahim. *Tefsîru's-Semerkandî: Bahru'l-'ulûm*. Thk. Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Suyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezi Hicr li'l-Buhûs, 2004.

- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr: el-Câmi'u beyne fenniyyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*. Thk. Abdurrahman Umeyra. 5 Cilt. y.y: Dâru'l-Vefâ, ts.
- Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-A'lamî, 1997.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiye, 2001.
- Taberî, EbûCâfer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan. *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-U'lûm, 2005.
- Tirmizî, İsa b. Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr Ammâr Ma'rûf. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an*. Thk. Şeyh Âğa et-Tahrânî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-A'rabî, ts.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Muhammed. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Thk. Adil Ahmed Abdulmarsud. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994.
- Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Amr. *Meğâzi Rasûlillâh*. Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1947.
- Watt, Montgomery. *Peygamber ve Devlet Adamı; Hz. Peygamber*. Çev. S. Erdem Türközü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Ya'kübî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer. *Târîhu'l-Ya'kübî*. 3 Cilt. Leiden: Matbaatu Brill, 1883.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006.
- Yılmaz, Metin, Hz. *Peygamber Döneminde İstihbarat*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Seriyî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhu*. Thk. Abdulcelil Şulbî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an haqâiki gavâmidî't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekvali fi vucûhi't-te'vîl*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998.